

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

THE DIDACTIC CONDITIONS OF FORMATION OF CULTURE OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN THE PROCESS OF TRAINING OF SPECIALISTS IN EDUCATIONAL INDUSTRY

Стаття присвячена проблемі підготовки компетентного фахівця освітнього закладу, який досконало володіє мистецтвом слова, має сформовану культуру педагогічного спілкування. У публікації уточнено сутність процесу педагогічного спілкування й окреслено дидактичні умови формування культури педагогічного спілкування у майбутніх фахівців освітньої галузі.

Автор розглядає сутність феномену педагогічного спілкування як вид професійно-комунікативної діяльності, спрямованої на організацію взаємодії з учасниками освітнього процесу, створення сприятливого психологічного клімату й емоційного контакту з метою обміну науковою та навчальною інформацією, також досвідом, думками, інтересами, почуттями між суб'єктами спілкування для досягнення очікуваного результату. Культуру педагогічного спілкування майбутніх фахівців галузі освіти визначає як складову частину педагогічної культури та професійної компетентності. Встановлено, що формування культури педагогічного спілкування майбутніх фахівців освітньої галузі є складним багатоаспектним процесом науково-пізнавальної, практичної та контрольно-рефлексійної діяльності, ефективність якої зумовлена сукупністю визначених у статті автором дидактичних умов, а також упровадження комунікативних тренінгів, практикумів з основ педагогічного спілкування, спрямованих на формування комунікативних умінь і навичок, набуття комунікативного досвіду у процесі моделювання реальних професійних умов спілкування через систему професійно-комунікативних ситуаційних вправ, завдань, ділових ігор, вирішення комунікативних задач.

Ключові слова: спілкування, педагогічне спілкування, культура педагогічного спілкування, формування культури педагогічного спілкування у майбутніх фахівців освітньої галузі, дидактичні умови.

The article is devoted to the problem of preparation of a competent specialist of educational institution, who is proficient in the art of words, has a formed culture of pedagogical communication. The author considers that today the problem of forming of culture of pedagogical communication in the process of specialists' training in the

educational sphere is a particular relevance in both theoretical and applied aspects. The author looks at the problem of the article by studying, analyzing, comparing scientific researches, generalizing it, as well as by methods of questioning and pedagogical observation.

The research is aimed at analyzing of the sense of the process of pedagogical communication and outlining the didactic conditions of forming a culture of pedagogical communication among future professionals in the educational sphere. The analysis of the psychological and pedagogical literature shows that the sense of the phenomenon of pedagogical communication is considered in various aspects. The author considers this conception as a type of professional and communicative activity, which is aimed at organizing interaction with participants in the educational process, creating a favorable psychological climate and emotional contact, with the aim of exchanging scientific and educational information, as well as experience, thoughts, interests, feelings between the subjects of communication to achieve the expected result. The culture of pedagogical communication of future specialists in the industry of education determines as a component of pedagogical culture and professional competence and its formation as an important condition for creating a favorable psychological climate and emotional contact with the participants of the educational process; the condition of the emotional-volitional, intellectual, emotional and social development of the individual. The creation of a culture of pedagogical communication of future specialists in the education sphere is a complex multidimensional process of cognitive and practical control and reflexing activities, the effectiveness of which is determined by combination of certain the author of the didactic conditions and implementation of communication trainings and workshops on the basics of pedagogical communication aimed at development of communicative skills, the acquisition of communicative experience in the process of modeling a real professional conditions of communication through a system of professional communication of situational exercises, tasks, business games, solving communicative tasks.

Key words: communication, pedagogical communication, culture of pedagogical communication, formation of culture of pedagogical communication in future specialists of educational sphere, didactic conditions.

УДК 808.5:373.29

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-15-2-30>

Фенцик О.М.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри педагогіки

дошкільної та початкової освіти

Мукачівського державного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі модернізації національної системи освіти, запровадження концепції «Нова українська школа» [7] більше уваги звертається на якість педагогічної вищої освіти. Серед актуальних питань реформування вищої освіти – підготовка нового покоління педагогічних кадрів із новим типом мислення, з усвідомленням того, що освіта є могутнім чинником розвитку духовної

культури українського народу, з високим професійним і загальнокультурним рівнем.

Освітній процес не можна уявити без педагогічного спілкування – інтенсивних міжособистісних взаємодій, впливів, обміну інформацією. Спілкування є визначальною умовою, змістом, формою та наслідком освіти. У зв'язку з цим одним із найважливіших завдань закладів вищої освіти є підготовка компетентного фахівця – вчителя, вихо-

вателя, керівника освітнього закладу, здатного побудувати освітній процес на засадах гуманізації навчання, особистісного підходу, взаємної поваги та партнерства, котрий досконало володіє мистецтвом слова, має сформовану культуру педагогічного спілкування.

Майстерне володіння культурою педагогічного спілкування – незамінний чинник потужної мотивації здобувачів освіти до активної пізнавальної діяльності, засіб переконання вихованців, впливу на їх розум і почуття. Адже очевидно, що «різномірний розвиток, виховання і соціалізація особистості» [7] значною мірою залежить від здатності педагога створити сприятливе соціально-освітнє середовище, психологічно комфортні умови для усіх учасників освітнього процесу. Саме тому проблема формування культури педагогічного спілкування у процесі підготовки фахівців освітньої галузі набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми культури спілкування та процесу її формування розглядали філософи та культурологи (Г. Арсентьєва, В. Афанасьєв, Д. Дубровський, М. Каган та ін.), психологи (А. Коваленко, А. Деркач, О. Леонтєв, М. Філоненко, Т. Щербан та ін.), педагоги (В. Кан-Калік, Н. Бутенко, Н. Волкова, Л. Савенкова та ін.), лінгвісти та лінгводидакти (Н. Бабич, А. Коваль, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Г. Сагач, Л. Струганець та ін.). В останні десятиліття чимало наукових досліджень присвячені проблемі спілкування: педагогічним засадам формування особистісно зорієнтованого спілкування майбутніх учителів (М. Богданова); формуванню культури педагогічного спілкування у студентів гуманітарно-педагогічного коледжу (Н. Дусь); формуванню культури ділового спілкування майбутніх соціальних педагогів у фаховій підготовці (Г. Зеркаліна); формуванню професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя (І. Когут); підготовці майбутніх учителів початкових класів до організації спілкування учнів у процесі розвиваючих ігор (Л. Філатова); розвитку мовленнєвої культури майбутніх учителів початкових класів (В. Усатий) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, попри значну зацікавленість сучасних дослідників проблемою педагогічного спілкування, й досі подолання потребують суперечності між вимогами Нової української школи щодо технології організації педагогічного спілкування, створення комунікативно-освітнього простору, міжособистісної взаємодії на основі партнерства зі здобувачами освіти та недостатнім рівнем підготовленості освітян до продуктивного педагогічного спілкування. На жаль, ще й досі значна частина педагогів продовжує здійснювати суб'єкт-об'єктну взаємодію у процесі спілкування зі

здобувачами освіти, демонструє нерозуміння вагомості ролі педагогічного спілкування в освітньому процесі. Все це спонукає до пошуку дидактичних умов підготовки фахівців, здатних до створення ефективного комунікативно-освітнього простору на засадах взаємної поваги та партнерства.

Мета статті – визначити сутність процесу педагогічного спілкування й окреслити дидактичні умови формування культури педагогічного спілкування у майбутніх фахівців освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні значне місце в освітній діяльності займає комунікація. Здатність до комунікації впливає на ефективність процесу спілкування. Насамперед у контексті дослідження порушеної проблеми з'ясуємо сутність понять «спілкування», «комунікація», «педагогічне спілкування», «культура педагогічного спілкування», «формування культури педагогічного спілкування».

Поряд із терміном «комунікація» уживають «спілкування», крім того, є різні методологічні аспекти розуміння цих понять. Окремі науковці поняття «комунікація» та «спілкування» вважають рівнозначними (Л. Виготський, О. Леонтєв), інші їх не ототожнюють (Г. Андрєєва, М. Каган), а деякі розглядають комунікацію та спілкування через призму поняття «інформація». Слушною є думка М. Каган, що між цими поняттями є певні відмінності. У праці «Світ спілкування» [4] вона обґрунтовує чітке розрізнення понять «спілкування» і «комунікації»: комунікація у вузькому розумінні слова є суто інформаційним процесом (переданням певних повідомлень), а спілкування є не тільки інформаційним процесом, але й має практичний, матеріальний, духовний характер; комунікація може мати односпрямований характер і не обов'язково передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію, а спілкування характеризується власне суб'єкт-суб'єктною спрямованістю, метою якої є пошук певної спільної позиції, спільної системи цінностей тощо. У справжньому спілкуванні немає відправника й одержувача повідомлень, а є співрозмовники, співучасники спільної справи.

На наш погляд, як слово «комунікація», так і «спілкування» можуть вживатися у значенні спілкування між людьми. Проаналізуємо поняття «педагогічне спілкування» та «культура педагогічного спілкування».

Одним із фундаторів дослідження проблем педагогічного спілкування є В.А. Кан-Калік, котрий аналізував феномен «педагогічне спілкування» як найважливішу складову частину професійної творчої діяльності вчителя. Професійне педагогічне спілкування визначав як систему прийомів і навичок органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якого є обмін інформацією, організація виховних впливів і взаємин за допомогою різних комунікативних засобів [5, с. 8–11].

Визначаючи сутність педагогічного спілкування, І.О. Зимня підкреслює, що «педагогічне спілкування є формою навчальної взаємодії, співробітництва вчителя й учнів. Педагогічне спілкування одночасно реалізує комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи всю сукупність вербальних, експресивних, символічних і кінетичних засобів» [3, с. 332].

Педагогічне спілкування О.О. Леонтьєв визначає як професійне спілкування педагога з учнями, яке має певні педагогічні функції та спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на іншу психологічну оптимізацію навчальної діяльності та відносин між педагогом та учнями [6, с. 3].

Дослідниця Н. Волкова педагогічне спілкування розглядає як «професійно-педагогічну комунікацію» – систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин [1, с. 8].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що сутність феномену педагогічного спілкування розглядається в різних аспектах: як засіб розв'язання освітніх завдань, які виникають перед педагогом і учасниками освітнього процесу; як система соціально-психологічного забезпечення педагогічного процесу; як комунікативна діяльність, спрямована на організацію взаємодії між учасниками освітнього процесу, що має гарантувати ефективність навчання, виховання та розвитку особистості.

У нашому дослідженні педагогічне спілкування розглядаємо як вид професійно-комунікативної діяльності, спрямованої на організацію партнерської взаємодії з учасниками освітнього процесу, створення сприятливого психологічного клімату й емоційного контакту, з метою обміну навчальною інформацією, досвідом, думками, інтересами, почуттями між суб'єктами спілкування для досягнення очікуваного результату.

Отже, педагог є організатором, керівником процесу спілкування, змістом якого є обмін інформацією, навчально-виховна взаємодія, організація взаємин у колективі. Спілкування можна кваліфікувати як педагогічне, якщо воно здійснюється в соціально-психологічних умовах освітнього процесу; ґрунтується на соціально-психологічній взаємодії, єдності взаємодії спілкування та діяльності; сприяє саморозкриттю особистісного потенціалу усіх учасників освітнього процесу; містить індивідуальний, особистісно орієнтований, гуманістичний підходи у процесі спілкування між суб'єктами освітнього процесу.

Педагогічне спілкування, як і педагогічний процес, має задум, втілення задуму, аналіз і оцінку. За В. Кан-Каліком, педагогічне спілкування є складною системою, яку складають чотири стадії:

1. Прогностичний етап: моделювання педагогом спілкування із групою, потоком у процесі підготовки до педагогічної діяльності.

2. Початковий період спілкування: організація безпосереднього спілкування з аудиторією, групою.

3. Управління спілкуванням у педагогічному процесі, що розвивається.

4. Аналіз здійсненої системи спілкування і моделювання спілкування в майбутній діяльності [5, с. 265]

Логіка дослідження зумовлює розгляд поняття культури педагогічного спілкування, похідного від феномену «культура». У сучасній науці поняття культури розглядають як: сукупність матеріальних і духовних цінностей; специфічний спосіб людської діяльності; процес творчої самореалізації особистості.

Слід зазначити, що культуру педагогічного спілкування майбутніх фахівців галузі освіти ми розглядаємо як складову частину педагогічної культури та їх професійної компетентності.

Також немає єдності у поглядах науковців щодо трактування поняття «культура педагогічного спілкування», що викликає різні підходи до моделювання технології її формування у майбутніх освітян.

Науковці досліджують комунікативну культуру як складову частину професійної культури фахівця (В. Грехнев, В. Сластьонін та ін.), комунікативний аспект професійної підготовки (Н. Кузьміна), частину культури особистості (А. Мудрик) та ін. Встановлено, що культуру педагогічного спілкування (комунікативну культуру педагога) необхідно розглядати в контексті культури повсякденної педагогічної діяльності, культури відносин, культури поведінки, культури мовлення. Так, В. Грехнев культуру спілкування вчителя визначає як соціально значущий показник його здібностей, уміння здійснювати свої взаємостосунки з іншими людьми, здібності та вміння сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, у процесі вирішення поставлених педагогічною діяльністю конкретних завдань навчання та виховання [2, с. 18].

Культура спілкування як складова частина професійної компетентності педагога є інструментом впливу, шляхом до взаєморозуміння і продуктивної освітньої діяльності. Крім того, є найважливішою умовою створення сприятливого психологічного клімату й емоційного контакту з учасниками освітнього процесу; умовою емоційно-вольового, інтелектуального, психічного і соціального розвитку особистості.

З огляду на зазначене вище успішність педагогічного спілкування залежить від рівня комуні-

кативної культури педагога, формування якої є одним із важливих завдань професійного становлення педагога й особливо його саморозвитку і самовиховання. Під формуванням особистості розуміємо її цілеспрямований розвиток, внаслідок якого особистість розвивається всебічно, гармонійно. Отже, формування культури педагогічного спілкування – це цілеспрямований і багатоаспектний розвиток комунікативних умінь, навичок, досвіду майбутніх педагогів, який потребує системної та систематичної роботи.

Адже, як зауважує В. Грехнев, «культура педагогічного спілкування не виникає з нічого, а формується на основі певних умов здійснення педагогічної діяльності, а тому наче вбирає в себе всі її особливості, будується на ній, виступаючи важливою складовою частиною, засобом цієї діяльності» [2, с. 18].

Як свідчать наші спостереження, досі більшість випускників вищих педагогічних закладів освіти не вміють логічно, грамотно висловлювати власні думки, аргументовано доводити й обстоювати їх; використовувати у своєму мовленні різноманітні художньо-зображувальні засоби та жанрове багатство мови; не володіють на достатньому рівні технологією організації педагогічного спілкування та партнерської взаємодії на суб'єкт-суб'єктній основі.

Порушення норм літературної мови, обмеженість словникового запасу не дає можливості зрозуміло і доступно висловити думку, перешкоджає налагодженню комунікації. Тому в процесі формування культури педагогічного спілкування необхідно спонукати майбутніх фахівців освітньої галузі до самовдосконалення мовленнєвої культури.

Високий рівень культури педагогічного спілкування характеризується мовленнєвою грамотністю і багатством, дотриманням правил мовленнєвого етикету, розвиненими педагогічними здібностями, високим рівнем емпатії й рефлексії, оволодінням системними знаннями про норми і типи педагогічного спілкування у процесі організації колективної та індивідуальної діяльності; вмінням вислуховувати, висловлювати позицію, використовуючи різні прийоми розміркування та аргументації; здатністю досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії (відповідних знань, вербальних і невербальних умінь і навичок залежно від комунікативно-діяльнісних ситуацій), здатністю конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

Формування культури спілкування як багатоаспектний процес науково-пізнавальної, практичної та контрольної-рефлексійної діяльності полягає в оволодінні навичками нормативного літературного мовлення (його усною та писемною формою) в різних сферах комунікації; розумінні сутності й особливостей технології педагогічного спілкування, розвитку комунікативних умінь, набутті комуніка-

тивного досвіду в практичній професійній діяльності; розвитку культурної, духовно-моральної, гуманної професійно компетентної особистості студента, здатного до партнерської міжособистісної взаємодії з учасниками освітнього процесу з позицій діалогу, співпраці та співтворчості; розвитку внутрішніх мотивів до самоаналізу, самооцінки педагогічного спілкування та самовдосконалення й підвищення рівня комунікативної культури.

На нашу думку, сформувати високий рівень культури педагогічного спілкування можна лише за наявності чіткої системи в роботі зі студентами. З-поміж чинників, які впливають на якість вищої освіти, дослідники виділяють зміст професійної підготовки, особливості організації та реалізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі. Слід виділити ряд дидактичних умов, що сприяють ефективності процесу формування культури педагогічного спілкування. Під дидактичними умовами розуміємо сукупність необхідних чинників, обставин (зміст навчання, методи, організаційні форми), від яких залежить ефективність формування культури педагогічного спілкування як важливої складової частини професійної компетентності.

Культура педагогічного спілкування формується у майбутніх фахівців освітньої галузі під час опанування циклу педагогічних дисциплін, зміст яких спрямований, з одного боку, на вивчення й усвідомлення теоретичних основ педагогічного спілкування, його закономірностей, а з іншого – на оволодіння технологією педагогічного спілкування, формування вмінь і навичок професійно-педагогічного спілкування, розвиток комунікативних здібностей. Погоджуємося із Л. Савенковою, котра в основі підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування визначає такі принципи: системності, психолого-педагогічного діагностики, оптимальності та варіантності [8, с. 17].

До дидактичних умов формування культури педагогічного спілкування відносимо, зокрема: внесення змін у зміст і структуру дисциплін педагогічних закладів вищої освіти відповідно до нових Державних освітніх документів і досягнень психолого-педагогічної науки та практики; розширення змісту комунікативної підготовки, розробку й апробацію програм нових спеціальних курсів, спрямованих на формування культури педагогічного спілкування майбутніх фахівців, однією з яких є «Практикум з основ педагогічного спілкування», спрямований на формування комунікативних умінь і навичок, набуття професійного комунікативного досвіду через систему комунікативних ситуаційних вправ і вирішення комунікативних задач. Важливим чинником формування культури педагогічного спілкування є залучення студентів до активної комунікативно-мовленнєвої діяльності, партнерської взаємодії у процесі вивчення різних психолого-педагогічних дисциплін; спону-

кання майбутніх педагогів до самовиховання та самовдосконалення у педагогічному спілкуванні, створення в них внутрішньої мотивації до постійного самовдосконалення культури спілкування. Оскільки оточення значною мірою впливає на формування особистості, важливою умовою є також сформованість високого рівня культури педагогічного спілкування викладачів педагогічних закладів вищої освіти як організаторів освітнього процесу на засадах гуманізму та суб'єкт-суб'єктної взаємодії; вплив їх особистісного прикладу на процес формування культури педагогічного спілкування студента. Успішність роботи з формування вмінь культури педагогічного спілкування залежить також від організації педагогічно доцільного процесу комунікативної підготовки студентів у процесі аудиторної та позааудиторної (в т. ч. науково-дослідної) роботи на основі компетентнісного підходу; від раціонального застосування активних форм організації навчально-пізнавальної роботи комунікативно компетентнісного спрямування; інтерактивних методів навчання: дискусій, ділових ігор, тренінгів, моделювання комунікативно-професійних ситуацій, роботи в парах, групах та ін.), від засобів навчання (у т. ч. і мультимедійних).

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що освітнє середовище Нової української школи – це особливий комунікаційний простір, у якому партнерська взаємодія займає важливу роль у процесі всебічного та гармонійного розвитку вихованців, а це вимагає пошуку нових дидактичних умов підготовки фахівців, здатних до ведення конструктивного діалогу (полілогу), до продукування ідей, мовленнєвого самовираження й особистісної самореалізації. Саме тому вкрай необхідна перебудова системи підготовки фахівців освітньої галузі, професійно компетентних, комунікативно культурних, здатних досягти очікуваних педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії. Формування культури педагогічного спілкування майбутніх фахівців освітньої

галузі є складним багатоаспектним процесом науково-пізнавальної, практичної та контрольної-рефлексивної діяльності, ефективність якої зумовлена сукупністю визначених вище дидактичних умов, запровадження комунікативних тренінгів, практикумів з основ педагогічного спілкування, спрямованих на формування комунікативних умінь і навичок, набуття комунікативного досвіду у процесі моделювання реальних професійних умов спілкування через систему професійно комунікативних ситуаційних вправ, завдань, ділових ігор, вирішення комунікативних задач.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у представленні експериментально дослідженої моделі формування готовності майбутніх фахівців освітньої галузі до продуктивного спілкування в умовах комунікативно-освітнього простору Нової української школи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ : Академія, 2006. 256 с.
2. Грехнев В.С. Культура педагогического общения : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1990. 144 с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология : учебник. Москва : Логос, 2000. 384 с.
4. Каган М.С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений. Москва : Политиздат, 1988. 319 с.
5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1987. 190 с.
6. Леонтьев А.А. Педагогическое общение : брошюра. Москва – Нальчик : Эль-Фа, 1996. 92 с.
7. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
8. Савенкова Л.О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 212 с.